

zsinte minden professzora magyarországi származású volt. Szerzőnk különösen fontosnak tartja a korafelvilágosodás néhány jelentékeny figurájának tevékenységét. Az Eperjesről, majd Kassáról is menekülni kényszerülő Rezik János mellett kiemeli a természet-tudományos gondolkodás elterjesztésében jeleskedő Paul Patert, valamint Jan Sartoriust, Bertlef Mátyást, Matskó János Mátyást és Jakub Zablert.

A XVII–XVIII. század művelődéstörténetének kutatói számára bizonyára hasznosnak jár majd a toruńi gimnázium magyarországi diákjainak ismerete. Említsre méltó például, hogy — amint a wittenbergi egyetem hallgatói névsorával való egybevetésből kiderül — a toruńi 2–4 éves stúdiumok után többben Wittenbergben folytatták tanulmányaikat, sőt, az 1632-ben bejegyzett Veresmarti István 1633 végén már a brémai főiskolán találjuk.

Salmonowicz munkája egyben arra is figyelmeztet, hogy a krakkói egyetemen kívül más lengyelországi művelődési centrumok kisugárzó hatásával is számolnunk kell.

Balázs Mihály

Jókai Mór Budapestje. Összeállította és a bevezetőt írta: Berza László. Bp. 1975. 104 l. + 25 képm. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Tanulmányok, Új Sorozat 58 (81). szám

Budapest centenáriuma és Jókai 150. születésnapja egyként indokolja ennek a szépen kiállított kötetnek a megjelentetését. Jókai az 1840-es esztendőök nyüzsgő-alakuló Pest-Budájára érkezett meg, igazgatótan vett részt a kávéházi-társadalmi életben, amely számára politikai iskolát is jelentett, s aggódó anyjának, családjának már 1847-ben ezt írta: „Arra nézve, hogy Pesten maradjak, úgy hiszem elég tudvalevő okaim vannak. Kís nélkülözéssel jár az igaz ez elhatározás, de jövendőmnek még-is tágabb pályaköre nyílik itt mint másutt akarhol...” (Levelek I. 34. 1846. dec. 3.) S csak pillanatnyi elkeseredés iratja le, 5 esztendő múlva: „Én részemről nem akarnék Pesten megvénülni.” (Uo. 105. 1851. aug. 27.) Jókai szerette Pestet és Budát, háztulajdonos lett, képviselő, a város technikai haladásának lelkes szószólója, egy hatalmas és világhíres főváros megálmodója. Élete végén azonban épp a lelketlenül-üzletiessé vált Budapestten tudja magát nagyon idegennek és otthonaiannak, regényeiben, cikkeiben leírt álmait nem érzi megvalósultnak. Más lett Budapest, mint amit elképzelt. Másképp alakult a (magyar) világ, mint ahogy 1848–49-ben hitte, majd utópisztikus vonásoktól sem mentes írásaiban megővendőlte. Ennek a keserű tapasztalatokkal vég-

ződő útnak rajzát vártuk a kötetből, s ehelyett bizonyos — indokolható — tematikai elrendezésű kötetet kaptunk, amely csak részben mutatja be *Jókai Budapestjét*, s még kisebb mértékben tanúskodik *Budapest Jókaija* mellett. Egymástól elszakítja az összetartozó részeket: Jókai politikai-várospolitikai állásfoglalásai más fejezetben találhatóak, mint színes beszámolóí, illetve regényrészletei. Holott — s ezt úgy látszik, nem hangsúlyozta eléggé a kutatás — az országgyűlési beszédek és a regények irányzata jórészt megegyezik; amiért az országgyűlésen küzd, az a regényíróknak is célja. Ha egymástól elkülönítve közöljük a parlamenti megnyilvánulásokat s a vele egyidejű regényrészleteket, tápot adunk annak a babonának, amely Jókai politikai beszédeit, parlamenti szereplését lekezelő (vagy megbocsátó?) gúnnyal (mosollyal?) emlegeti, a „naiv mesemondó” tévelygéseként tárgyalja. Holott épp a várospolitika kérdésében Jókai józan és Budapest (Pest-Buda) célszerű fejlesztését szem előtt tartó álláspontot képviselt, s ez az álláspont az egyes regényekben varázslatos pompával meglevenített jövőbeli Budapest-panorámával egylényegű. A Berza által — sajnos — csak nem túl szerencsés részleteiben közölt 1872. november 29-i beszédre hivatkozunk (Berza így kezdi közlését: „Tehát egy egészséges népképviselőt, az mely ezen eszméket létesítheti.” Mely eszméket? Hadd feleljünk erre a Jókai-beszéd kihagyott előzményeivel): „Még azzal nem csináltunk nagy fővárost, ha három egymás mellett fekvő nagy és kisebb várost egymással összezsacatolunk...” Majd így folytatja alább: következő ezért az ipar és a kereskedelem stabilizálását, a vagyonosodás lehetővé tételét, nemcsak a gazdagoknak, „a munkás-osztálynak is”. A „nemzeti” kapitalizmus Jókai ideálja, a hazai téskének a hazai fejlesztésre irányítása a célja. Olyan korszerűen gondolkodik, az ipar és a kereskedelem nemzetközi áramába bekapcsolódó főváros az eszménye, amelynek idealizált figurája Berend Iván. De Jókai észreveszi a fejlődő Budapest árnyait: nemcsak a magánélet válságát kifejező — s Berza által is közölt — „Solitudo” tanúskodik erről, hanem több regénye is. S itt tennék szava azt is, hogy a 95–98. lapokon található „Pesti és budai vonatkozású adatok, leírások Jókai legismertebb szépirodalmi műveiben” című bibliográfiai vázlat ötletszerű, hiányos; számos alapvető Budapest-kép hiányzik. Hogy csak a leglényegesebbeket említsük: Az „Egy magyar nábob” látomása Pestről, A jövő század regénye megannyi fejezete, az Asszonyt kísér, Istent kísért túlzásaiban is megragadó külváros-leírása stb. Téves az az állítás, hogy Jókai a Nemzeti Színházról „könyvecskét írt”. A Berzától idézett részlet is, ház karcolat is

megtalálható a Hátrahagyott Művek V. kötetében. Berza az Ady Lajos által sajtó alá rendezett kiadásból merített. Általában még jobban lehetett volna hasznosítani a Hátrahagyott Művek „budapesti” anyagát.

A szövegközlés jelentékeny hibája, hogy mellőzi az Ű-t, ű-t, s a Politikai beszédek bekezdés nélküli szövegét több helyütt — önkényesen — bekezdésekre osztja. A 77—78. lapokon található beszéd helyes lapszáma a Politikai Beszédek II. kötetében nem 302—310, hanem 302—304.

Még több kifogás érheti a jegyzeteket. A parlamenti beszédek előzetes jegyzeti jó-részt (némi rövidítéssel) megegyeznek a Politikai beszédek idézett köteleinek jegyzet-anyagával, így új kutatást nem hoznak. Az egyes nevek, helynevek magyarázatából értékesebbek a régi és a mai utcanevék azonosításai, viszont mi értelme van az ilyen típusú jegyzetelésnek: Laborfalvi Róza: Színész. 1848-tól Jókai Mór felesége.” Vagy: „B.[ach] Alexander (1813—1893) osztrák miniszter.” Schmerlingről megtudjuk, hogy „osztrák államférfi”, a Körről, illetve Nemzeti Körről azt a felvilágosítást adja, hogy „reformkori irodalmi egyesület”, tudjuk, ez igencsak szűkítő megjelölés, Batthyány József hercegprímás még rosszabbul jár, az évszámokon kívül csak annyit közöl róla Berza, hogy „gróf”. Benyovszky Móric csupán „utazó”, s Ledru Röllin nem 1847-ben, hanem 1874-ben halt meg (ez nyilván sajtóhiba). A Redout valójában *Redoute* s nem a pesti Vigadó, legfeljebb a „régii” pesti Vigadóként emlegették, Schodelné Klein Rozália nemcsak és nem elsősorban 1848-ban volt a pesti Magyar Színház, illetve a Nemzeti Színház tagja — stb. A szépirodalmi lapok közül nem a Honderú a „legjelentősebb” Jókai valóban azt írja, hogy súlyos börtönbüntetésre ítélték, de utána így folytatja: „A börtönben pedig a katonák oly emberséggel bántak velünk, elítéltekkel, ahogy csak magyar vendégszerető gazda bánhat a vendégével. . .”

A kötet erőssége képanyaga. Az én példányomban azonban két képpoldal szerepel kétszer, ez valaki máséból hiányzik, s a 41. ábra (Az író köszönőlevele) tükörrással, azaz fordítva került kinyomtatásra.

A kötet példányszáma 1000. Így a nagyközönség kezébe aligha kerül. Pedig első-sorban nekik szól ez a tudományosnak nehezen nevezhető kiadvány. Azonban a szakembereknek sem haszontalan e könyv forgatása; rádöbbeníti őket, hogy minél előbb igyekezzenek elosztatni a Jókai körüli képzelgéseket, megrajzolni Jókai és a főváros kapcsolatainak történetét, s ezáltal a város fejlődésének törkőződését Jókai regényírásában.

Fried István

Várkonyi Nándor: Dunántúl. Bp. 1975. Magvető K. 215 l. + 48 képm.

Várkonyi, az ismert nevű pécsi irodalomtörténész 1975 márciusában halt meg, így tehát ez a könyve már posztumusz kiadásban látott napvilágot. Az előszót még maga a szerző írta, 1973 októberében; az utószó Tüskés Tibor munkája: ebben röviden Várkonyi pályájára is visszapiantunk. Megtudjuk, hogy először 1944-ben jelent meg a munka „Magyar Dunántúl” címmel, és azzal a céllal, hogy a toll fegyverével küzdjön a Dunántúlt fenyegető hitlerista aspirációk ellen.

A mostani kiadás voltaképpen teljesen átdolgozott mű. A polemikus részleteket a szerző kihagyta vagy mérsékelte, felhasználta viszont a Dunántúl történetére és művelődéstörténetére vonatkozó újabb kutatásokat. A könyvnek a műfaja is igen érdekes. Várkonyi itt azt az irányt képviseli, amelyet régebben „művelődésföldrajznak” neveztek. Napjainkban sajnos szinte egyáltalában nem kultiválják ezt az irányt, holott régebbi képviselői, mint Szabó Pál Zoltán és Hantos Gyula, jórészt dunántúli, sőt pécsi problémákkal foglalkoztak.

Várkonyi ír a Dunántúl földjéről és életéről, geológiai és biológiai kérdéseiről, különösen hangulatosan pedig a dunántúli tájakról. Látszik, hogy a szerző, akit pedig egyre romló hallása akadályozott az utazgatásban, mégis bevándorolta a Dunántúlt legszebb, legérdekesebb tájait. Következik aztán az „Emberrek” című fejezet, ahol már a vértesszőlősi ősember-lelet is szerepel, aztán a kelták, a rómaiak és a népvándorlás törzsei. A „kettős honfoglalás” László Gyula-féle elméletét is ismeri és részben felhasználja. Honfoglalás és honépítés, török és német hódítás, majd a XVIII. század óta kibontakozó „magyar hódítás”, azaz — más terminológiával — „nemzeti újjászületés” a következő fejezetek tárgyai.

Látszólag valóban „művelődésföldrajzi” könyvet tartunk kezünkben, amely azonban a művelődés- és irodalomtörténet számára is igen érdekes. Várkonyi szépen elemzi a Dunántúlt híresebb műemlékeit, így a többször átépített pécsi székesegyházat, vagy az Árpád-kori művészetnek egykor fényes, később azonban a török és a német dúlás, majd a XIX. század érzéketlensége és kíméletlensége miatt elpusztult székesfehérvári emlékeit. A képmelléletek gazdag sorozata is néhány szép műalkotást mutat be, így az ókori Gorsium maradványait, a pécsi öke-resztény sírkamrát, a jáki templomot, olyan kisebb emlékeket, mint a mecseknádasdi és cserkúti román templomokat, a visegrádi királyi palota maradványait, ormánsági református templomok festett fakazettáit és